

Список використаних джерел

1. Дмитрів А. Характеристика особливостей освітньої послуги з погляду маркетингу. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11323/1/7.pdf>
2. Мінакова Т. Особливості освітніх послуг в сучасних умовах. URL: <http://www.economy.in.ua>
3. Онлайн-сервіс Osvita.ua. URL: <https://osvita.ua/vnz/guide>
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
5. Сидорова А.В. Особливості послуг вищої освіти в новій економіці. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/7761/7759>
6. Шевченко І.Ю., Цема В.Є. Конкуренція закладів вищої освіти на регіональних ринках освітніх послуг в Україні. Економіка. Фінанси. Право: щомісячний інформаційно-аналітичний журнал. К.: «Аналітик», 2021. № 1/1. С. 22–31.

Робота виконана під науковим керівництвом канд. екон. наук, доцента
Владислава БОЛГОВА

ВПЛИВ РИНКОВОЇ ВЛАДИ ПОСТАЧАЛЬНИКІВ ЗАСОБІВ ВИРОБНИЦТВА НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ МАЛОГО АГРОБІЗНЕСУ

**ТОВСТУХА О., 1 курс ФЕМП ДТЕУ,
спеціальність «Економіка»,
освітня програма «Економіка галузевих ринків»**

Дана стаття присвячена дослідженню конкурентного середовища на ринку сільськогосподарських засобів виробництва в Україні та визначенню шляхів усунення його негативних наслідків для малого агробізнесу. На прикладі ринку зернозбиральної техніки та ринку сільськогосподарських агрохімічних засобів доведено, що значний рівень ринкової влади, який склався на цих ринках, вкрай негативно впливає на конкурентоспроможність українських фермерів. Запропоновано низку заходів для сільськогосподарських виробників, які дозволять уникнути ринкової влади постачальників засобів виробництва.

This article is dedicated to the study of the competitive environment in the market of agricultural production means in Ukraine and to identifying ways to eliminate its negative consequences for small agribusinesses. Using the example of the market for grain harvesting machinery and the market for agricultural chemicals, it has been proven that the significant level of market power in these markets has a highly negative impact on the competitiveness of Ukrainian farmers. A number of measures have been proposed for agricultural producers that will allow them to avoid the market power of production means suppliers.

Актуальність обраної теми полягає у тому, що в умовах широкомасштабної війни України з росією українські аграрії, особливо фермери, стрімко втрачають конкурентоспроможність своєї продукції через руйнування агресором матеріально-технічної бази, мінування сільськогосподарської ріллі, порушення логістичних ланцюгів постачання аграрної продукції, зниження попиту на внутрішньому ринку через зниження купівельної спроможності українського населення, дефіцит виробничих та людських ресурсів. За оцінками

експертів тільки у 2022 році збитки через російську агресію в агросекторі України склали 6,6 млрд доларів, тобто 23% від загальної вартості активів українських аграріїв [1]. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН тільки за перший рік війни кожен четвертий фермер скоротив чи зупинив сільськогосподарське виробництво через війну [2, с. 6]. Українські аграрії, крім цього зустрілися з іншими викликами, такими як зниження рівня ґрунтових вод та погіршення якості ґрунтів, зміна клімату, коливання цін на аграрну продукцію та виробничі ресурси, а також інші фактори, які можуть призвести до падіння врожайності, зростання витрат виробництва і зниження рентабельності агробізнесу. Особливо від цього страждає найбільш вразлива частина аграріїв – малий агробізнес. На жаль, уникнути впливу частини цих факторів сільськогосподарським виробникам не вдасться, але розв'язати проблему зростання цін на ресурси, які значно підвищують собівартість продукції українського фермера, на нашу думку, можливо.

Пошуком шляхів підвищення конкурентоспроможності українських сільськогосподарських підприємств займалася значна кількість українських вчених. Зокрема, Юр'єв В.В. [3] пропонує підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств через диверсифікацію їх діяльності, А. Яцина та С. Барібін [4] бачать її через розвиток сільськогосподарської кооперації, А. О. Сітковська, О. А. Савенко, М. О. Лебедев наголошують на підвищенні конкурентоспроможності аграрного підприємства через оптимізацію управлінських та організаційно-технічних механізмів, які направлені на «встановлення ефективної господарської діяльності з урахуванням виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції і водночас стійкого конкурентного становища на ринку» [5], Г. Павлова, І. Абрамович, Н. Бальзан [6] фокусували увагу на підвищенні конкурентоспроможності українських аграрних підприємств на міжнародному ринку, розмежовуючи роль держави і безпосередньо аграрних суб'єктів товаровиробництва. О. Ф. Присяжнюк виділяє найважливіші чинники, від яких залежить конкурентоспроможність агробізнесу України, а саме: ресурси, технології, інновації, якість продукції та державна політика [7, с. 184]. При цьому жоден з науковців не досліджували вплив ринкової влади постачальників засобів виробництва на собівартість аграрної продукції, а отже і на її конкурентоспроможність. При цьому варто згадати дослідження ринкової влади працівниками Антимонопольного комітету України на ринку послуг із сертифікації насіння [8, с. 27], де виявлені ознаки зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку послуг із польового оцінювання сертифікованого насіння, а також дослідження ринку зерна кукурудзи, де не було виявлено ознак порушення законодавства про захист економічної конкуренції зернотрейдерами [8, с. 29]. Проте Антимонопольним комітетом України не досліджувався рівень концентрації та його наслідки на ринках сільськогосподарської техніки, ринку захисту рослин, ринку елітного посівного матеріалу тощо.

Метою статті є дослідження рівня ринкової влади на ринку сільськогосподарських засобів виробництва в Україні та визначення шляхів усунення її негативного впливу на конкурентоспроможність малого агробізнесу. Для досягнення цієї мети у статті будуть вирішуватися такі завдання:

- продіагностувати конкурентне середовище ринків сільськогосподарських засобів виробництва в Україні;
- визначити низку державних заходів для розвитку конкуренції на ринках сільськогосподарських засобів виробництва в Україні
- визначити шляхи усунення негативних наслідків ринкової влади постачальників сільськогосподарських засобів виробництва для конкурентоспроможності малого агробізнесу.

Об'єктом дослідження є ринкова влада на ринках засобів виробництва сільськогосподарського призначення в Україні.

Предметом дослідження є наслідки ринкової влади постачальників сільськогосподарських засобів виробництва для конкурентоспроможності малого агробізнесу.

На сьогоднішній день загрозами діяльності малих та середніх сільськогосподарських підприємств в Україні є недостатня ефективність конкурентної політики держави, що сприяє

зміцненню олігополістичної влади на ринках засобів виробництва для сільського господарства та моносоністичної влади з боку підприємств збуту та переробки, а також тиску з боку великих сільськогосподарських підприємств-виробників [9, с. 51-52]. Це призводить до непропорційно високих цін на сільськогосподарську техніку, добрива, насіння та засоби захисту рослин, що значно збільшує вартість виробництва сільськогосподарської продукції. Крім того, малі та середні підприємства змушені реалізовувати свою продукцію через посередників – збутові компанії або переробні підприємства, яких зазвичай небагато або навіть одне на область.

На ринку виробництва сільськогосподарських агрохімічних засобів в Україні існує активне конкурентне середовище, але його динаміка відрізняється від світових тенденцій. З одного боку, на українському ринку присутні як світові лідери, так і місцеві виробники. Серед іноземних компаній можна виділити BASF, Syngenta, Monsanto, Bayer, DowDuPont та інші, які пропонують високоякісні продукти та працюють над удосконаленням технологій для підвищення ефективності вирощування сільськогосподарських культур. Українські виробники також прагнуть активно конкурувати на ринку, пропонуючи більш доступні за ціною продукти, які можуть бути привабливі для малих та середніх бізнесів. Однак, на жаль, їх продукти залишаються менш технологічними порівняно з імпортними аналогами, що спричиняє імпортозалежність на ринку сільськогосподарських засобів виробництва в Україні, а оскільки іноземних фірм обмежена кількість, вони користуючись своєю ринковою владою підвищують ціни, особливо для підприємств, що закупають товар в невеликих обсягах, тобто в роздріб.

Моніторинг ринку сільськогосподарської техніки в Україні дозволяє зробити висновок, що спостерігається стійка тенденція до його зниження пропозиції, що веде, як відомо до підвищення цін. Це пояснюється низкою чинників, а саме:

- падінням попиту на техніку через окупацію частини територій на Півдні та Сході України;
- збільшенням цін на енергоносії та порушенням логістичних ланцюгів поставок [10, с. 34];
- фінансовим становищем переважної кількості агропідприємств в Україні через падіння внутрішніх цін на аграрну продукцію, тому тільки найпотужніші з них мають можливість купити нову сільськогосподарську техніку.

В імпорті сільгосптехніки зросла частка уживаної, дешевої та менш якісної, яку змушені купляти в першу чергу представники малого агробізнесу.

Найбільша імпортозалежність на ринках сільськогосподарської техніки стосується тракторів та техніки для збору врожаю. На цих ринках українські виробники техніки не є конкурентоспроможними, тому розрахунок рівня концентрації ринків сільськогосподарських засобів виробництва зроблений на прикладі зернозбиральних комбайнів, використовуючи дані з рис. 1. Ці дані показують, що протягом останніх років у цьому сегменті лідерами є компанії John Deere, New Holland та Claas, які володіють 87% ринку. Це свідчить про дуже високий рівень концентрації ринку.

Ринкова концентрація – це такий стан ринку, за якого велику частину ринкового попиту може задовольнити невелика кількість суб'єктів господарювання. Коефіцієнт ринкової концентрації визначається за формулою:

$$CR_n = \sum_{i=1}^n Y_i \quad (1)$$

де n – кількість найбільших фірм на ринку, для яких розраховується коефіцієнт концентрації;
 Y_i – відсоткова частка ринкових продажів, підконтрольна i -ій фірмі.

Критичними значеннями коефіцієнта ринкової концентрації є:

$CR_1 > 35\%$ – для однієї фірми;

$CR_3 > 50\%$ – для трьох фірм;

$CR_5 > 70\%$ – для п'яти фірм.

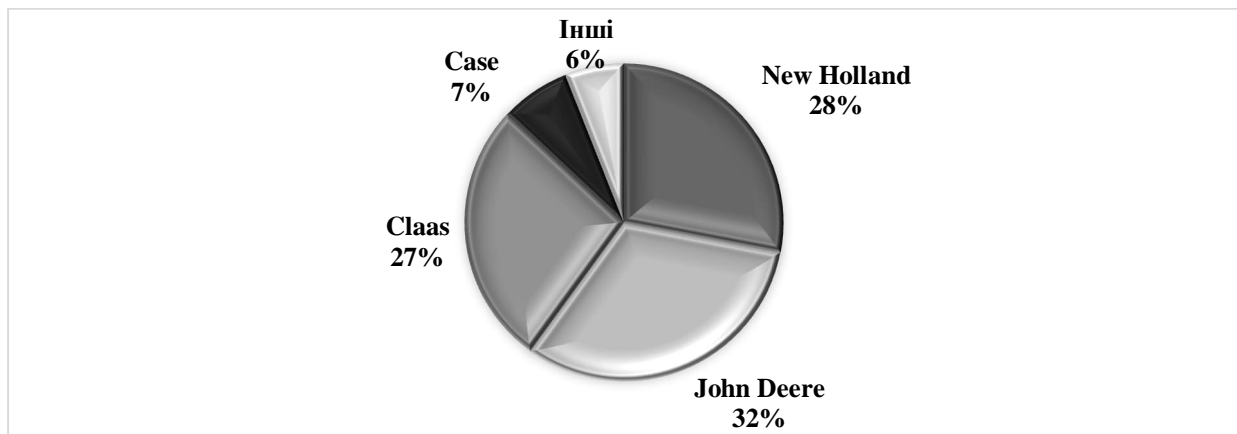

Рис. 1. Розподіл часток іноземних виробників зернозбиральних комбайнів на українському ринку за торговими марками

Джерело:[11].

У нашому випадку ми отримуємо такі значення:

$$CR_1=32\%$$

$$CR_3=32\%+28\%+27\%=87\%$$

$$CR_5=32\%+28\%+27\%+7\%=94\%$$

З проведених розрахунків бачимо, що показники CR_1 не перевищує свого критичного значення, що говорить про неможливість одноосібної монополізації ринку, але CR_3 , CR_5 перевищують своє критичне значення, а це означає, що на ринку присутня сильна ринкова влада та існує ймовірність колективної монополізації ринку.

Але коефіцієнт концентрації може мати похибку через те, що не враховує розмір інших учасників ринку, тому для більш точного результату розрахований індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ):

$$ННІ = \sum_{i=1}^n Y_i^2 \quad (2)$$

де Y_i – відсоткова частка ринкових продажів, підконтрольна i -тій фірмі.

Таблиця 1

Розрахунок індекса Херфіндаля-Хіршмана

Виробники зернозбиральних комбайнів	Частка в товарообороті, %	Квадрат частки
John Deere	32	1024
New Holland	28	784
Claas	27	729
Case	7	49
Інші	6	36
Всього	100	2622

Джерело: розраховано автором

Розрахований індекс Херфіндаля-Хіршмана, який становить 2622, є вище за 2500, а отже ринок вважається високо концентрованим. Для того, щоб розрахувати значення для частки інших фірм, яка складає 6 %, необхідно орієнтуватися на значення частки останньої відомої фірми, у даному випадку «Case» з часткою 7%. Тоді інші фірми можна розкласти так: 5 фірм мають частку 1,2 %.

Наступним кроком буде розрахунок коефіцієнта варіації ринкових часток. Він допомагає визначити нерівномірність розподілу ринкових часток серед фірм на ринку. Цей показник розраховується за формулою:

$$V = \frac{СКВ}{\bar{S}_i} \times 100\% \quad (3)$$

де V – коефіцієнт варіації;
 СКВ – середнє квадратичне відхилення;
 \bar{S}_i – середня частка ринку.

У свою чергу середнє квадратичне відхилення розраховується за формулою:

$$СКВ = \sqrt{\sigma^2} \quad (4)$$

де σ – дисперсія ринкових часток.

Розрахунок дисперсії ринкових часток здійснюється за формулою:

$$\sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (S_i - \bar{S}_i)^2 \quad (5)$$

де S_i – частка ринку;
 n – кількість періодів дослідження.

Розрахунки показали, що дисперсія ринкових часток склала:

$$\sigma^2 = 0,016467654.$$

Значення середнього квадратичного відхилення:

$$СКВ = 0,128326359.$$

Коефіцієнт варіації:

$$V = 115,49.$$

Отже, розподіл є нерівномірним. Фірми значно відрізняються за розмірами, тому на такому ринку має місце ринкове домінування.

Також, розглядаючи такий показник, як зміна товарообороту, видно, що частка іноземних компаній, що виробляють сільськогосподарську техніку, займають найбільшу частку ринку, у той час як українські виробники контролюють меншу частину ринку. На нашу думку, це зумовлено якістю та вартістю продукції, а також потужністю та авторитетом виробників.

Отже, ринок сільськогосподарської техніки є монопольним, лідируючі компанії можуть диктувати ціни та використовувати своє домінування, щоб обмежити конкуренцію та запобігти входженню нових гравців на ринок. У такій ситуації важливо вживати заходів для регулювання монополії і забезпечення конкуренції на ринку. Це може включати антимонопольні закони, стимулювання конкуренції шляхом підтримки нових виробників, сприяння інноваціям та розвитку альтернативних ринків сільськогосподарської техніки.

Але наразі саме це призводить до збільшення цін на техніку і відповідно збільшує собівартість сільськогосподарської продукції. На початку війни аграрії зіткнулись ще із проблемою постачання техніки в Україну при тому, що ціна на неї постійно зростає.

Щодо українських виробників таких як «МТЗ Україна», «Дніпроагромаш» тощо, то через високий рівень конкуренції з іноземними брендами вітчизняним фірмам важко займати провідні позиції на ринку. Також однією з основних проблем на ринку сільськогосподарської техніки в Україні є відсутність національної програми підтримки вітчизняних виробників, яка б допомагала знижувати вартість виробництва та збільшувати конкурентоспроможність.

Для підприємств, що купують сільськогосподарську техніку, є декілька можливих шляхів захисту від ринкової влади на ринку:

- здійснювати пошук українських виробників, вивчати внутрішній ринок. Є деякі фірми, що можуть пропонувати якісну та більш доступну техніку;
- об'єднатися товаровиробникам для створення інформаційно-консультативного центру по пошуку постачальників техніки за більш вигідними цінами. Цей центр може працювати і по пошуку найвигідніших ринків збуту сільськогосподарської продукції;
- співпрацювати з іншими підприємствами у сфері закупівель сільськогосподарської техніки великими партіями та оминаючи дилерів, що дозволить зменшити вартість техніки і вибрати більш якісний продукт;
- звернутись до державних органів щодо захисту від монополізованих постачальників техніки. Державні органи можуть вжити заходів для створення конкурентного середовища на ринку та захисту прав споживачів техніки. Наприклад, введення мит на імпорт техніки забезпечить вирівнювання цін на ринку та дозволить зменшити залежність вітчизняного ринку сільськогосподарської техніки.

Впровадження нових технологій, що передбачають використання сучасної сільськогосподарської техніки, є невід'ємною умовою для розвитку аграрного ринку в Україні. Світові виробники сільгосптехніки вважають український ринок одним із найперспективніших у Європі і не планують з нього йти, оскільки вони займають лідируючі позиції та мають монопольні переваги у цій галузі.

Пошук мінеральних добрив за прийнятною ціною є найбільшою проблемою для вітчизняного ринку на сьогодні, особливо азотних добрив, які щорічно використовуються у великій кількості (приблизно 1,7-2,0 млн т у перерахунку на поживні речовини) [12]. На ринку здебільшого переважають імпорتنі азотні добрива. У грудні 2021 р. середньозважена митна ціна імпорту 1 т азотних добрив становила 1678,1 доларів США, що майже на 600 доларів США вище за середньорічну її ціну в 2021 році [12]. До головних країн-імпортерів мінеральних добрив належать Білорусь, Узбекистан, Туреччина, Польща та інші. Різні види азотних добрив за даними митної статистики імпорту подорожчали від 30% до більш ніж удвічі. На початку 2022 року ціна на аміачну селітру перевищила 20000 грн. за 1 тону, а іноді і 27000 грн. [12]. Після широкомасштабного вторгнення росії в Україну, відмова від білоруської продукції знизилася обсяги пропозиції та збільшила рівень ринкової влади імпортерів постачальників добрив.

З початку 2021 року потужне вітчизняне виробництво азотних добрив забезпечувало стабільність цін. Однак в даний час провідні вітчизняні підприємства зіткнулися з проблемою дефіциту та високих цін на газ, що призвело до різкого зменшення виробництва азотних добрив і сполук. Більш того, через широкомасштабну агресію росії, деякі фірми зовсім припинили свою діяльність.

На сучасному ринку добрив спостерігається значна нестабільність, пов'язана з переоцінкою можливостей імпорту та виробництва, а також зміною цін і очікувань щодо майбутньої кон'юнктури та стабілізації ситуації. Основною проблемою для агробізнесу є не лише висока ціна на азотні добрива, а й фактичний дефіцит цих товарів на ринку. Високі ціни також створюють проблему відкладеного попиту, коли сільськогосподарські підприємства змушені довго чекати перед придбанням необхідного товару. У зв'язку з цим, імпортери також знижують обсяги постачання, що підтримує високі ціни і брак добрив на ринку, не дозволяючи їм знижуватись шляхом механізму формування ринкової рівноваги.

Таким чином, наявність ринкової влади передбачає, що виробники засобів виробництва, таких як сільськогосподарська техніка, засоби захисту рослин та добрива, мають значний контроль над цінами. Для фермерів, що купляють ресурси малими партіями, ціни встановлюються непомірно високими. Для того, щоб уникнути впливу ринкової влади виробників засобів виробництва, необхідно представникам малого агробізнесу об'єднуватися в обслуговуючі безприбуткові кооперативи, які дозволять закупляти засоби виробництва на найвигідніших для сільгоспвиробників умовах, що значно покращить їх рівень конкурентоспроможності.

Список використаних джерел

1. Нейтер Р. Втрати на \$40 млрд: як через війну страждає аграрний сектор України. *Економічна правда*. 2022. 19 грудня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/> (дата звернення: 19.03.2024).
2. FAO. 2022. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine – Findings of a nation-wide rural household survey, December 2022. Rome. <https://doi.org/10.4060/cc3311en> URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/015c3049-4fc9-4706-87aa-abe4еса64a19/content> (дата звернення: 19.03.2024).
3. Юр'єв В.В. Напрями забезпечення та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств через диверсифікацію їх діяльності. *Ефективна економіка*. 2022 № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=9909> (дата звернення: 20.05.2024).
4. Яцина А. Сергій Барибін: Кооперація – це найбільш ефективна модель виживання. *Kurkul.com*, 2022 р., 17 лютого. URL: <https://kurkul.com/interview/1265-sergiy-baribin-kooperatsiya--tse-naybilsh-efektivna-model-vijivannya> (дата звернення: 20.05.2024).
5. Сітковська А. О., Савенко О. А., Лебедєв М. О. Напрями підвищення конкурентоспроможності аграрного підприємства. *Агросвіт*. 2019. № 24. С. 97–104. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.24.97
6. Павлова Г., Абрамович І., Бальзан Н. Стратегічні заходи підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору України на міжнародному ринку. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 4. С. 62-67.
7. Присяжнюк О. Ф. Соціально-економічні умови забезпечення конкурентних переваг агробізнесу як складова менеджменту продуктивності. Трансформація практики управління інноваційним розвитком соціально-економічних систем: колективна монографія / за заг. ред. Храпкіної В. В., Пічик К. В.; Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2024. [Підрозділ] 2.6. С. 176-206. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f9bdb54e-1d81-4381-8b38-a27ee94e918b/content>
8. Звіт Антимонопольного комітету України за 2023 рік.
9. Пилипенко Н.М. Формування конкурентної стратегії сільськогосподарського підприємства в сучасних умовах господарювання // Стратегії глобальної конкурентоспроможності: соціально-економічні виміри: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції «Стратегії глобальної конкурентоспроможності: соціально-економічні виміри». Черкаси: Черкаський державний технологічний університет, 2018. С. 51-53.
10. Аналіз ринку сільськогосподарської техніки в умовах повномасштабної війни. *Дія Бізнес. Експортний напрям*. «Про-Консалтинг». 2023. 48 с.
11. Горда О. Ринок сільгосптехніки. *Agrotimes.ua*. 2014. 27 квітня. URL: <https://agrotimes.ua/article/rinok-silgosptehniki/> (дата звернення: 20.05.2024).
12. Кернасюк Ю. Складний імпорт–2022: потребували більше агротехніки, ніж отримали. *Grow How.in.ua*. 2023. 9 Січня. URL: <https://www.growhow.in.ua/skladnyu-import-2022-potrebuvaly-bilshe-ahrotekhniky-nizh-otrymaly/> (дата звернення: 20.05.2024).

Робота виконана під науковим керівництвом канд. екон. наук, доцента
Тетяни ОЖЕЛЕВСЬКОЇ